

Милош Бјеловитић*

ВЕЛИКА ПИСАНИЦА

Развој српског насеља на источној Билогори

Српска насеља у бјеловарском крају датирају од друге половине 16. вијека, па до краја 17. вијека. Наседа на истоку краја су млађа од оних на западу и настала су послје истјеривања турске империје из највећег дијела Паноније (послје бечког рата 1683-1699). Међу таква насеља спада и Велика Писаница, основана крајем 17. вијека од српских миграната из Босне и Србије. Због тога је "то и означено и сликама српског и босанског грба, изграђеним 1780 год., на главним црквеним стубовима у центру тога новог насеља - у Великој Писаници"(1,73). Ово насеље је имало значајну улогу у животу српског народа у овом дијелу Хрватске.

Сеоски атар једног од највећих сеоских насеља у сјеверној Хрватској, заузима површину од 3032 хектара, односно 30,3 км.

Дужина насеља зрачном линијом од запада на исток износи 8 км. Са јужним краком званим Ђуринац, укупна зрачна дужина износи 10 км, а стварна цестовна око 13 км! На западу граница атара води са селима: Бабинац, Беденик и Дрдановац; на југу се граничи са селима: Дрљановац, Мала Писаница, Велики Грђевац и Горња Ковачица; на истоку је гранично село Зринска и сјевероистоку су села: Чађавац и Бачковица (дио звани Полон).

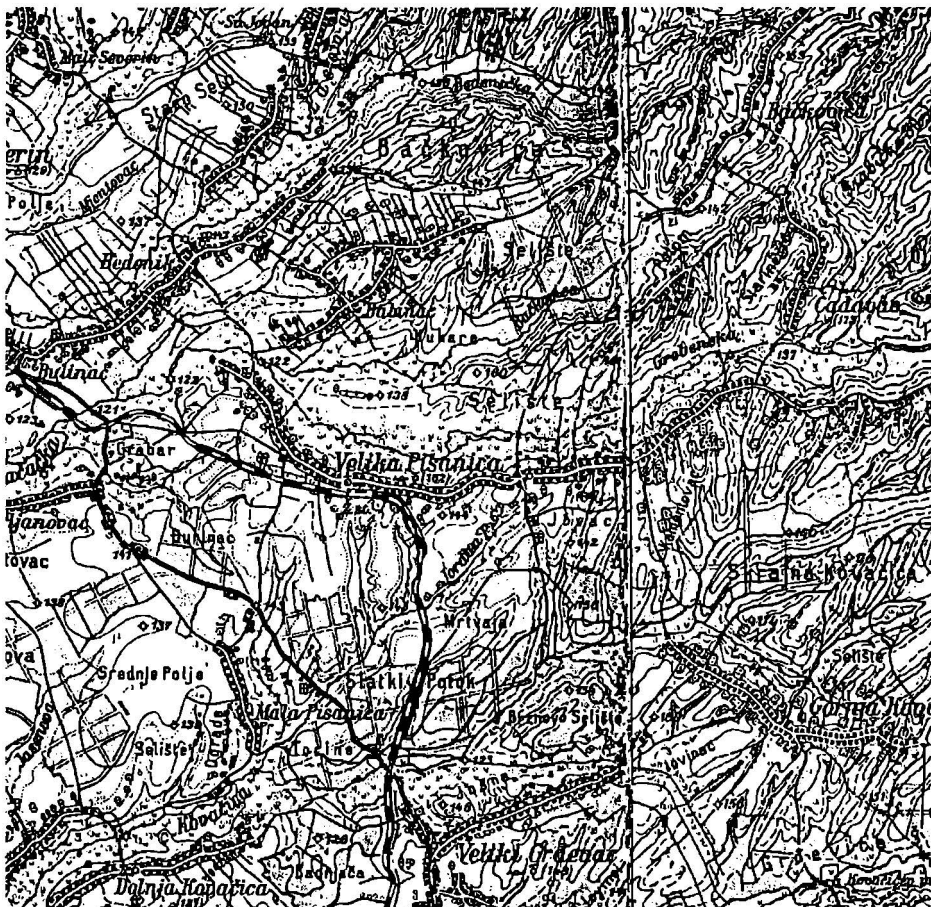
Географски положај Велике Писанице је одређен на двадесетак км југоисточно од Бјеловара, а нешто сјеверније од главне цесте Бјеловар-Дарувар. Град Загреб се налази на 100 км западно од Велике Писанице, а Дарувар 35 км југоисточно од насеља. За географски положај Велике Писанице била је веома важна жељезничка пруга: Бјеловар-Грубишно Поде, која је постојала шездесетак година, од прије I свјетског рата до седамдесетих година 20 вијека.

Простор источне Билогоре изграђен је углавном од плеистоцених наслага, а састоји се од седимената глине, иловаче, пијеска и на узвишењима од остатака леса (прапора). У долинама Гребенске ријеке сјеверно од насеља и Јордан потока јужно од насеља, јављају се најмлађи, холоцени седименти у облику глине и муља.

Рељеф села Велика Писаница је низински и равничарски, денудационо-акумулацијског карактера. Најнижа тачка у атару села има 122 м н.в. и налази

* Др, редовни професор унив. у пензији. Природноматематички факултет Бааалука.

се поред Гребенске ријеке на западу, а највиша тачка се налази на 172 м н.в. на сјевероисточној страни села. Насеље се смјестило на највишем дијелу атара одакле се спушта лагано према југу у облику заравни, тако да крајња јужна тачка се налази на 143 м н.в. у дијелу наседа звани Ђуринац, а поред главне цесте: Бјеловар-Дарувар. Стрмији је пад према сјеверу, долини Гребенске ријеке, на којој су постојала три млина за потребе више села. Неколико потока тече јужним дијелом атара (Јордан),

Сл. 1. Топографски смјештај села Велика Писаница улијевајући се у јошш“
Ковачица, а овај у ријеке Чесму

Клима краја је умјереноконтинентална са јануарским средлаком између -1°C и 0°C, а годишње падавине се крећу између 800-900 мм. Максимум падавина је у касно прољеће и рано љето што одлично одговара полопривредним културама, кукурузу и пшеници. Јесен је топлија од прољећа што је важно за дозријевале пољопривредних култура као и за јесењу сјетву.

Тла припадају типу подзола, пепељуша, која се требају сваке године ђубрити, да би урод култура био већи. У новије доба вјештачка ђубрива потискују стајска. Маље вриједни су низинска тла поред ријеке и потока и зато су она под ливадама или пашљацима. Вјековним радом селака пепеластва тла су претворена у плоднија смеђе боје. Најбоља су тла на остацима лесног земљишта.

У изгледу пејзажа Велике Писанице доминира сеоско насеље које се пружа правцем запад - исток са краком на југ. Велико, дугачко село има три цркве, на западу католичка, у центру села велика православна црква (коју су усташе почеле рушити 1942.г.) и на истоку протестантска (маџарска) црква. Насеље има пошту, основну осмогодишњу школу, здравствену амбуланту и десетак трговина, занатских радњи и угоститељских објеката. Имало је жељезничку станицу и пругу. Главне ораничне површине се налазе јужно од насеља. На јужном рубу атара налази се висока шума храста и граба звана Слатки поток. Два гробља се налазе у западном дијелу насеља. Од већих топонима у атару села су: Селиште, сјеверно од насеља, Мртваја на југу и на истоку Јовац и Камеитовац.

Иако у атару Велике Писанице нису пронађени трагови археолошких култура, то су на његовом западном рубу у атару села Дрљановац пронађени трагови из средњег неолита: Кореновска култура (старост 4500-4200 год. прије нове ере), Ласињска култура (старост 3200-2700 г.п.н.е.) као и налази из брончаног доба (старост 2150-750г.п. н.е.) и жељезног доба (750-до 1 ст. н.е.) у Дрљановцу и Малој Писаници (2,109-116).

У средњем вијеку у околини Велике Писанице постоје католичке црквене жупе у Грђевцу, јужно, у Старој и Новој Рачи на западу и селима Беденику и Бабинцу на сјеверозападу (3,23-24).

Као што је већ поменуто, Велика Писаница је млађе крајишко насеље, настало крајем 17.в., послје истјеривања Турака из Славоније. Основали су га досељеници из Босне и Србије у систему аустријске Словинске, Виндске, вараждинске војне крајине. Насеље се налазило у саставу ђурђевачке пуковније (регименте). Прво јављање назива Велика Писаница је рочетком 18.в. Више се није могло трпети (ријеч је о унијаћењу православног становништва-МВ) и 1715. дође до побуне, којој је на челу био стари свештеник у В. Писаници Теодор Поповић, а прави вођа беше његов син, такође свештеник, Никола Теодоровић. Поповић, врло способан, школован и ватрен родољуб (4,30). Борба православља против католичкоаустријског унијаћења била је жестока током цијелог 18. вијека. Забиљежени су прогони 1781-1783.г. "Петра Полимца и Прокопија Перишића, обојица из Велике Писанице, оптужила је једна жена унијаткиња, да су јој опсовали "мајку унијатску". Обојица су доведена "на арест код компаније", и то на дан Васкресења Христовог Петра су без казне пустили, а Перишићу су "пред квартиром унијатским 25 штапа дали"(5,46). Судићи по презименима, обојица крајишника требала би бити поријеклом из Србије. Сличан је случај Ј. Вишнића из Велике Писанице, који је пришао унијатима ради демобилизације из војске и деобе са братом. Његов син Матија остао је и даље православне вере и због тога је био "три крат у аресту, и поново су га у војску позвали. Напокон је Матија прешао унијатима "и абије јего из изчисла мушкватира"(5,46). У Пакрацу је "1783. вођен поступак пред црквеним

властима против јереја Пантелејмона Шупице. Тужбу је покренула Команда Вараждинског генералата због тога што је крстио женско дете Јована Бјелића, граничара и унијата из Велике Писанице (5,47). Из ових неколико примјера, само из једног села, може се добро сагледати сва тежина борбе, коју је српска православна црква са својим вјерницима водила против унијаћења од стране Капгола и Аустрије.

Значајно је мјесто Велике Писанице у отварању првих школа у Војној крајини. "Тако је прота Никола Поповић био први, који је отворио прву школу у својој Великој Писаници 1737. год. подигао нарочиту зграду за њу" (1,113). Овај паметни и окретни свештеник Никола Поповић је на српском народно-црквеном сабору у Сремским Карловцима 1726. од београдско-карловачког митрополита Мојсија Петровића добио власт епископског намесника за цело Марчанско владичанство са титулом "хорватски протопоп". Лукава аустријска власт хапси проту Поповића и држи га у хапсу и присмотри све до 1732. године (4,36). Но борба православља са унијаћењем се наставља и кулминира у Вараждинској крајини 1753. године, кад аустријска власт додјељује манастир Марчу унијатима. Свештеници и калуђери су покупили црквене књиге и ствари и пренијели их у манастир Лепавина. Том приликом су пренесене и чувене Привилегије Срба крајишника "STATUTA VALLACHORUM" из 1630. године, којима је Аустрија гарантовала православним крајишницима слободу вјере, слободу од кметства и локалну самоуправу (бирање сеоских кнезова - старјешина). Привилегије су оприликом свечаности изношене пред крајишнике, а касније су пренесене у епископску цркву у Северину. Протопоп Никола Поповић успио је од царских власти изнудити попис кућних старешина у Вараждинској крајини, који су се требали изјаснити да ли су православни или унијати. У 1732. год. извршен је попис свих мушких чланова породице старијих од 15 година. У комисији су били крижевачки командант пуковник Галер, православни епископ и унијатски марчански епископ. Комисија је прошла све четири Вараждинског генералата питајући код цркве кућне старјешине, последије читања царског декрета који је "изјаснен или ти истолмачен от немцакога на јазик словинскиј или ти хорватскиј" (1,76). Извјештај комисије гласи: "4238 кућних старешина по свима парохијама, којих је тада било 31,-без и једног изузетка...ми унити нисмо били до сада, нити хоћемо бити отсада" (1,76-77). У Писаници су рекли да нису унијати-"ниже будем до смрти!". А у Плавшинцима су узвикнули: "не будем унити, ниже јесми, ни днес, ни заутра, ни довјека"! (1,77).

Српски, крајишки народ Вараждинског генералата био је дубоко увријеђен отимањем уз војну помоћ и давање унијатима манастира Марче. Ускоро је у Војној крајини требало увести нове мундире (униформе), које су сами крајишници морали платити, те се у зиму 1755. године догоди највећа буна у генералату у селу Северину. Ту су крајишници обију вјера дигли устанак против великих неправди. Том приликом убијено је неколико официра. Вођа побуне је био стари капетан Петар Љубојевић из села Нарте, а секретар Хрват Ђуро Мартиновић. Аустријска власт је жестоко казнила побуњенике. У Кањижи, у Мађарској је 17 коловођа изгубило животе - изломљени живи на точку или мачем посечени" (1,102). Све православне крајишнике (њих 31), од којих је 7 посечено, а 24 осуђено на временску робију, исповедио је и причестио, са шест својих свештеника, стари родољуб Поповић, некадашњи

славни “протопоп” из Велике Писанице. Из његовог писма (19.7.1755) сазнајемо да су римокатолички свештеници и пред саму погибију осуђених Срба, као и код осуђених на робију, покушавали да их одврате од православља и задобију за своју веру; али су се “фратри” “повратилсја посрамљени”. И тек тада оуштен је архимандрит са својим свештеницима да исповеди и причести осуђене српске крајишнике (1,102-103).

За 18. вијек тако тежак за српски народ у Крајини не постоје сигурни подаци о броју домова по парохијама и сеоским начелима. Тако подаци за 1732 и 1755. годину говоре о 400 домова, што је нереално, јер то претпоставља више од 2000 становника у насељу Велика Писаница. Међутим подаци о броју домова у 1764. од 100 и за 1779. од 83 дома су реални, јер одговарају броју од 600-800 становника у насељу. Подаци о броју становника у 19. вијеку пружа слиједећа табела:

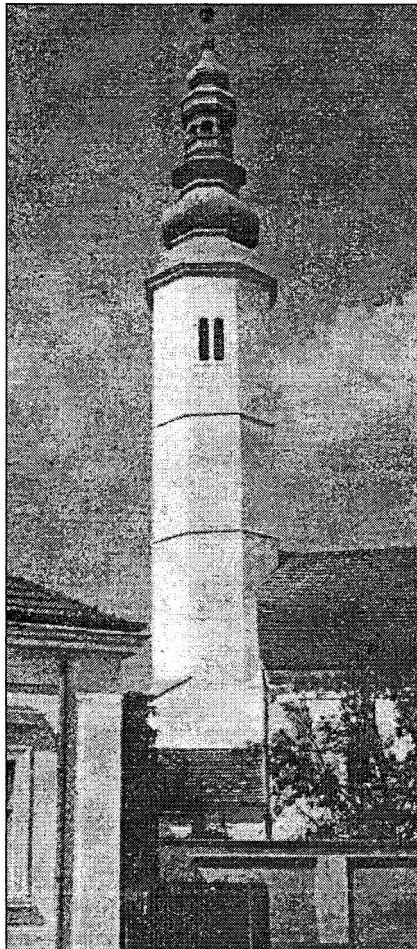
Табела 1. Број домова и душа у
В. Писаници

Година	1809	1839	1869
Домова	85	107	102
Душа	661	708	969

(1,220)

Број домова се усталио на око стотину, док је број становника у лаганом порасту у прва два пописа. Тад је у просјечном задружном домаћинству живјело око 8 чланова. Податак за 1889. год. показује највећи број православног становништва у Великој Писаници. Послије тога слиједи стагнација, а затим и почетак изумирања православног, српског становништва не само у Великој Писаници, него ина ширим просторима.

Располажемо сигурним статистичким подацима државних пописа становништва у времену од 1857. до 2001. године, које дајемо у табели 2.

Сл. 2. Звоник цркве у Великој Писаници, коју је подигао “хорвајтски прјојојој” Никола Појовић око 1750. год.

Табела 2. Број сѣановника Велике Писанице 1857-2001. године

Година	1857	1869	1880	1900	1910	1921	1931	1961	1971	1981	1991	2001
Број станов.	1449	1696	1443	2395	2524	2444	2266	2149	1863	1606	1469	1235
Индекс	100	117	99	165	174	169	156	148	129	111	101	85

(6,93 и 7,-).

Дугачко временско раздобље у креталу становништва Велике Писанице билежи знатне осцилације. У првом великом периоду кретање броја становништва показује највећи и до сада максимални број становника чу 1910. годину са 2524 лица или за 3/4 већи од полазног броја 1857. године, још у доба Војне крајине. То је вријеме наглог пропада патријархалних, задружних породица са десетак чланова, као и вријеме доседавања њемачког становништва. Лагано опадање број становништва почиње послје I свјетског рата и наставља се све до 1961. године, кад насеље има више од 2000 становника. Јак процес социјалистичке индустријализације одвлачи аграрно становништво у градове и сходно томе развија се процес старења становништва села са далим опадањем наталитета. То се види пописима становништва од 1971 и даље. Тако се у 1991. години број становника изједначио са оним полазним у 1857. години, док је број становника села у 2001. години пао на 1235 лица или 85% оног у 1857. години. Овдје треба узети у обзир и политичке прилике у последњој деценији 20 вијека, које је поновно тешко за српско становништво.

Иако не располажемо подацима за већину пописа о вјерској и етничкој структури становништва, треба истаћи првобитну доминацију православног, српског становништва у 18-19 вијеку, кад је Велика Писаница била један од центара српског становништва на источној Билогори. Етничка структура је видљива из података за 1869. год., кад је у Великој Писаници живјело 869 православних лица или 51% укупног становништва.

Податке о националној структури становништва Велике Писанице имамо за два пописа (1981 и 1991), што приказује табела 3.

Табела 3. Национални састав сѣановништва Велике Писанице

Година пописа	Број становника	Хрвати	Срби	Мађари	Југословени	Албанци	Остали
1981	1616	907	217	240	215	11	26
	100	56	13	15	13	1	2
1991	1489	907	205	174	46	47	90
	100	62	14	12	3	3	6

(8,132)(9,9)

Иако је број Хрвата и Срба у стагнацији, њихов релативни удио је порастао због пада укупног броја становништва за 8% или за 127 лица. Највећи пад броја становника у периоду 1981-1991. године билежи вјештачка категорија

“Југословени” чији је број пао за 79% или за 169 лица. У овој се категорији скривао највећим дијелом српски народ, који се сада сакрио у категорији остали, чији је број у попису 1991. порастао за 66 лица! У Југословенима се крију и лица из мјешовитих бракова. У попису 1991.г. у еуфорији хрватског национализма било је боље изјаснити се као Остали него Југословен и Србин. Веома велик је пад броја мађарског становништва од 28% или за 66 лица, што је тешко објаснити, јер су Мађари слободно се изјашњавали за своју националност. Смањен наталитет, а можда и прелазак овог становништва у хрватско, могли би бити објашњење.

Српско становништво као најстарије и оно које те основало село Велика Писаница налази се у стадију сигурног изумирања, иако можда нешто споријег него што смо то предвиђали. Иако се налази у стању изумирања српско становништво је крајем 20 вијека чинило заједно са Југословенима и Осталим око једне петине укупног становништва овог великог села у бјеловарском крају.

Велика Писаница је по новој административној подјели поновно општинско мјесто са 2151 становником и површином од 82,2 км² или само 26 становника по км²! У богатом пољопривредном крају, који је захватила снажна депопулација, може се очекивати и даци овакав развој.

Чланови Вијећа српске националне мањине у општини Велика Писаница у 2002. години су били: Ђетковићи, Верић и Радотићи (10, 12). Ђетковићи су досељеници из Босне послје II свјетског рата, а Верић и Радотићи су старинци у Великој Писаници. Постоји јом једна породица Ђурића, а изумрле су породице: Соларићи, свештеничка обитељ, (види Прилог у овој свесци о Павлу Соларићу), такође и свештеничка породица Поповића, Радичевићи, Кантари, Сипићи и Секулићи. (11,-)

Познати Срби из Велика Писанице су: протопоп Никола Поповић, који је живио у 18.в.; Павле Соларић, писац прве српске географије 1804. године у Венецији; академик др Војислав Ђурић, чувени хелениста, историчар умјетности у Београду.

Најпознатије хрватско име из Велике Писанице је Едо Муртић, чувени сликар свјетског гласа. Обитељ Муртић је у селу изумрла.

Плодне њиве писаничке и вриједне руке сељана у доба I Југославије давалеру велике количине пољопривредних производа за пијацу (кромпир, пшеница и кукуруз. У селу је постојао велики млин Нијемца Штумфа и мања улара. Писанички Нијемци су се ставили у службу њемачког фашизма и иселили се током II свјетског рата. Велика Писаница је пуно пута прелазила из руку фашистичких у руке НОВ. У селу је често било више партизанских институција као: Команда мјеста Велика Писаница, Мјесни НОО, Котарски и Окружни НОО Бјеловар, амбуланта, радионице, па је радила и партизанска основна школа. У борбама је разорен паромлин, а фашисти су за Божић 1942. године почели рушити српску православну цркву.

Српско као и мађарско становништво се налази у стању изумирања. Хрватско становништво, иако у стагнацији остаће и даде главно, док досељеничко албанско становништво може постати друго по бројности у недалекој будућности.

Трагови постојања српског становништва у Великој Писаници остају у великој цркви у средини села, гробљу и бројним писаним споменицима.

Литература и извори

1. Др Рад. М. Грујић, Пакрачка епархија, Историјско-статистички преглед. Нови Сад 1930.
2. Gogap Jakovljević, Arheološka topografija Bilogore. Bjelovarski zbornik 89. Bjelovar 1989.
3. Božidar Gerić, Župve na bjelovarskom području u srednjem vijeku. Bjelovarski zbornik 89. Bjelovar 1989.
4. Др Душан Кашић, Отпор марчанској унији Лепавинско-северинска епархија. Аранђеловац 1986.
5. Слободан Милеуснић, Два извештаја о унији у varaždинском генералату поткрај XVIII века. Зборник о Србима у Хрватској, 3, Београд 1995.
6. Dr Dragutin Feletar, Suvremene promjene u prostomom rasporedu stanovništva općine Bjelovar. Bjelovarski zbornik 4-5. Bjelovar 1994.
7. Dr Dragutin Feletar, Gustoća naseljenosti Hrvatske 2001. Izdavačka kuća Meridijan Zagreb 2003, Prilog, br. 77, 1. rujna 2003.
8. Nacionalni sastav stanovništva SFR Jugoslavije po naseljima i opštinama (1981). Knjiga I. Savezni zavod za statistiku. Beograd 1991.
9. Popis stanovništva Hrvatske 1991. godine. Prema narodnosti po naseljima. Prvi rezultat. Zagreb 1991.
10. Bjelovarac 28.1.2004. Bjelovar 2004.
11. Na osnovu razgovora sa Anicom Sekulić, stanovnicom Velike Pisanice 2002. godine.